

Роман ТКАЧЕНКО,

orcid.org/0009-0008-0228-4015

викладач кафедри мистецтв

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) *r.s.tkachenko@cuspu.edu.ua*

ФОРМУВАННЯ СПІЛКИ ХУДОЖНИКІВ КІРОВОГРАДЩИНИ

Стаття розглядає історичні, культурні та інституційні передумови формування Спілки художників Кіровоградщини як важливої складової мистецької інфраструктури регіону. У статті проаналізовано еволюцію місцевих художніх ініціатив, від перших рисувальних класів та благодійних товариств Єлисаветграда, до становлення професійних творчих об'єднань ХХ століття. Особлива увага приділяється впливу історичних подій, воєнних потрясінь, радянської культурної політики та трансформацій періоду «хрущовської відлиги» на діяльність художників і розвиток локального мистецького середовища.

У статті простежено формування творчої спільноти, виокремлено ключові персоналії, що визначали мистецьке обличчя регіону різних періодів, серед яких Б. Вінтенко, М. Бондаренко, В. Федоров, Б. Домашин, М. Надєждін та інші. Показано, як міжрегіональні зв'язки й різноманіття художніх шкіл (Одеської, Київської, Харківської, Львівської) сприяли появі різнопланових стилістичних напрямів та розширенню творчих можливостей майстрів Кіровоградщини. Значну увагу приділено розвитку виставкової діяльності, яка відіграла провідну роль у популяризації місцевих художників, зокрема завдяки широкоформатним експозиціям 1980-тих років, що стали культурними маркерами регіону.

Важливим етапом окреслено створення у 1989 році Кіровоградської обласної організації Національної спілки художників України, що стало результатом тривалої консолідації творчих сил та розвитку інституційних основ мистецького життя. Узагальнені результати дослідження демонструють, що формування Спілки художників Кіровоградщини є законним наслідком багаторівневого розвитку регіонального мистецького середовища, у якому поєдналися традиції українського реалізму, модерністичні тенденції та індивідуальні творчі пошуки місцевих митців. Спілка відіграла визначальну роль у збереженні культурної спадщини, підтримці художників та формуванні сучасного мистецького простору Кіровоградщини.

Ключові слова: образотворче мистецтво, Єлисаветград, Кіровоградщина, Спілка художників Кіровоградщини, Національна спілка художників України, виставкова діяльність, мистецтвознавство.

Roman TKACHENKO,

orcid.org/0009-0008-0228-4015

Lecturer at the Department of Arts

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) *r.s.tkachenko@cuspu.edu.ua*

FORMATION OF THE UNIO OF ARTISTS OF KIROVOHRAD REGION

The article examines the historical, cultural and institutional prerequisites for the formation of the Union of Artists of Kirovohrad Region as an important component of the artistic infrastructure of the region. The article analyzes the evolution of local artistic initiatives, from the first drawing classes and charitable societies of Yelysavetgrad, to the formation of professional creative associations of the 20th century. Special attention is paid to the influence of historical events, military upheavals, Soviet cultural policy and transformations of the "Khrushchev Thaw" period on the activities of artists and the development of the local artistic environment. The article traces the formation of the creative community, identifying key personalities who determined the artistic face of the region in different periods, including B. Vintenko, M. Bondarenko, V. Fedorov, B. Domashyn, M. Nadezhdin and others. It is shown how interregional connections and the diversity of art schools (Odessa, Kyiv, Kharkiv, Lviv) contributed to the emergence of diverse stylistic trends and the expansion of creative opportunities for masters of the Kirovohrad region. Considerable attention is paid to the development of exhibition activities, which played a leading role in the popularization of local artists, in particular, thanks to the large-format exhibitions of the 1980s, which became cultural markers of the region.

An important stage is the creation of the Kirovohrad regional organization of the National Union of Artists of Ukraine in 1989, which was the result of a long-term consolidation of creative forces and the development of institutional foundations of artistic life. The generalized results of the study demonstrate that the formation of the Union of Artists of the Kirovohrad region is a natural consequence of the multi-level development of the regional artistic environment, which combined the traditions of Ukrainian realism, modernist trends and individual creative searches of local artists. The union played a decisive role in preserving cultural heritage, supporting artists, and shaping the contemporary art space of the Kirovohrad region.

Key words: fine arts, Yelysavethrad, Kirovohrad region, Union of Artists of Kirovohrad region, National Union of Artists of Ukraine, exhibition activity, art studies.

Постановка проблеми. Діяльність Спілки художників України є важливим чинником збереження й примноження культурної самобутності, що суттєво впливає на формування історичних і мистецьких процесів у державі. Водночас розвиток культурного середовища кожного окремого регіону та його інтеграція у загальнонаціональний контекст становлять ключові складові глобального прогресу українського мистецтва.

Попри значні здобутки, в українському мистецтвознавстві залишається багато фактів, які не введені до наукового обігу або наразі є малодослідженими. Це, зокрема, стосується регіональних мистецьких осередків, серед яких Кропивницький посідає важливе місце. Особливої уваги потребують питання розвитку місцевої мистецької спільноти, діяльності художніх інституцій і популяризації мистецтва серед громади міста та регіону. Недостатня вивченість цієї теми обумовлює потребу в детальному аналізі передумов формування місцевої Спілки, оцінці впливу історичних факторів – як позитивних, так і негативних, а також у вивченні унікальних рис творчості її представників.

Аналіз досліджень і публікацій. У процесі підготовки матеріалу статті проведено аналіз наукових праць, публіцистичних джерел та архівних матеріалів з мистецтвознавства й історії Кіровоградщини, тез, доповідей, звітів, вирізки статей, каталогів виставок, зокрема В. Босько який в своїй діяльності розглядав художню сферу з точки зору краєзнавства і мистецтвознавства, відповідно публікуючи тези в періодичних виданнях та збірниках. Надєждін А. мистецтвознавець і художник в чий доробок висвітлює діяльність художників. Довідкові видання з мистецтвознавства І. Босої, описують мистецьку діяльність кінця XIX ст. початку XX, що не входить в рамки статті але дає загальну картину, з точки зору краєзнавства.

Мета статті. Виявити тенденції формування та розвитку Спілки художників Кіровоградщини, дослідити взаємозв'язки її діяльності з мистецьким життям міста й регіону та оцінити її вплив на культурний і творчий розвиток локального середовища.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку образотворчого мистецтва на Кіровоградщині та формування об'єднань художників цього регіону у творчі спілки, у сучасному розумінні цього терміна, налічує майже 150 років. Її витoki ведуть до Вечірніх рисувальних класів Єлисаветградського земського реального училища, а також до діяльності Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел і Товари-

ства заохочення образотворчих мистецтв. Лекції, виставки та інші заходи, організовані цими товариствами, не були безкоштовними, проте зібрані кошти спрямовували на розвиток навчальних закладів, підтримку неспроможних самостійно оплатити навчання і заохочення найталановитіших учнів. Найкращі з них отримували можливість здобувати вищу освіту в престижних мистецьких закладах, зокрема в Академії мистецтв та її училищах.

Експозиційна діяльність також розвивалась досить активно, а перша масштабна виставка відбулась у 1913 році (Єлисаветград – Кіровоград 1913–1988). Центральне місце на ній займали твори місцевих художників: Ф. Козачинського, А. Нюренберга, С. Данишевського, І. Золотаревського, Д. Пржишихівської, В. Грудненко, М. Панкєєва, М. Полякова, А. Узловської та інших. Цей перелік є неповним і невичерпним, але він наочно підтверджує наявність у Єлисаветграді значної групи художників, без яких організація подібної виставки втратила б будь-який зміст (Єлисаветград – Кіровоград 1913–1988).

На жаль, творчі здобутки й рівень майстерності більшості згаданих митців наразі залишаються малодослідженими, оскільки їхні роботи або не збереглися до наших часів, або досі не були виявлені істориками чи мистецтвознавцями. Згадки про відомих діячів мистецтва того часу містяться в дослідницькій праці Ірини Босої «Художники Степової України». У довіднику представлені відомості про живописців, скульпторів, графіків, архітекторів, художників-педагогів і мистецтвознавців першої половини XIX – початку XX століть. Серед них – як уже названі, так і багато нових імен. Книга, що має здебільшого словникову структуру, допомагає сформувати чітке уявлення про склад мистецького середовища визначеного періоду та його активну діяльність.

Варто зазначити, що успіх виставки за участі такої кількості обдарованих творців значно перевищив усі сподівання: уже в перші чотири дні її відвідало понад тисячу осіб, а за два тижні експонування кількість платних відвідувань зросла майже до двох з половиною тисяч. Це стало ключовою передумовою для ухвалення рішення щодо регулярного проведення подібних мистецьких акцій, зокрема з метою створення у місті художнього музею вже у найближчому майбутньому.

Таким чином, через рік, у 1914-му, відбулась Друга міська художня виставка, та створення музею відтермінували події Першої світової війни. Воєнні дії, військова служба, революції та більшовицький терор змусили представ-

ників елісаветградської інтелігенції покидати рідні землі – очевидно, усі ці чинники значно сповільнили культурні процеси регіону, зокрема й заснування спілки та подібних інституційних структур. Однак, такі великомасштабні мистецькі заходи продемонстрували водночас і готовність місцевого населення до культурного розвитку, і наявність міцно сформованої творчої спільноти.

Відродження професійного художнього об'єднання на Кіровоградщині розпочалось у середині 1940-х рр. з утворенням Кіровоградської художньої артілі, яка на початку 1950-х рр. трансформувалась у Товариство художників, перероджуючись після 40-річного застою. Завдяки підтримці державних програм набули популярності художні виставки-звіти, присвячені знаменним датам, що проводились на базі обласного будинку народної творчості. У цих вернісажах переважно брали участь аматори та майстри народних ремесел, проте інколи до події залучались і професіонали. Серед живописців особливо виділяються випускники Одеського художнього училища, зокрема Микола Бондаренко, Володимир Федоров, Борис Вінтенко та Броніслав Домашин, які пізніше стануть основою для формування Кіровоградської обласної організації Національної спілки художників України.

Бондаренко та Федоров, з одного боку, дотримувалися офіційної лінії соцреалізму, і в їхній творчості відображені реалістичні тенденції, характерні для українського образотворчого мистецтва радянської доби, що не суперечили її ідеології, хоча й не були її прямим втіленням.

Написана в 1990-х рр. серія картин Бондаренка з історії козацтва свідчить про прагнення художника бути в центрі подій сучасності, а В. Федоров, хоча й був чудовим пейзажистом, у своїй творчості ставив на перше місце людину, тому в його пейзажах часто зображуються людські фігури.

Інший мистецький шлях пройшов Заслужений художник України Борис Вінтенко. Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр., в епоху «хрущовської відлиги», в українському живописі з'явився нонконформізм та течія «нового реалізму» (себто «неореалізму»), в рамках якої Б. Вінтенко закріпив свою творчу особистість. Пейзаж став основним жанром його творчості. Образ рідної степової України, краєвиди села Обознівка, де народився художник, завжди надихали його на створення нових робіт.

Активно беручи участь у виставковій діяльності, ці митці не лише сприяли, а й часто ініціювали створення виїзних творчих груп, проведення колективних художніх виставок, організацію сту-

дій вечірнього малюнка та інших мистецьких заходів. Борис Вінтенко тривалий час керував студією образотворчого мистецтва обласного палацу піонерів, а один з його учнів, Юрій Луцкевич, наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. став провідним майстром стилю українського неobaroko. Леонід Бондар понад 20 років очолював Кіровоградську дитячу художню школу (з 1992 року), і саме за його сприяння багато сучасних членів НСХУ вступили у світ професійного мистецтва.

Творчий доробок Броніслава Домашина безсумнівно вирізняється масштабністю та багатогранністю. Після закінчення училища він працював у Кіровоградських художньо-виробничих майстернях, де певний час обіймав посаду голови художньої ради, а також брав участь у численних обласних, республіканських і всесоюзних виставках. У 1957 році його дипломна робота була відзначена на республіканській виставці як одна з найкращих.

Кіровоградська обласна організація Національної спілки художників України сформувалася на основі діяльності Кіровоградських художньо-виробничих майстерень Художнього фонду УРСР, а також за сприяння й завдяки активній роботі головного художника КХВМ у 1982–1989 рр., народного художника України Михайла Надєждіна. Він був яскравим представником ідей нонконформізму, а його творчі погляди сформувалися на межі 1950-х – 1960-х рр.

Важливо зазначити, що М. Надєждін – один із небагатьох українських модерністів, який не звертався до історичних чи етнографічних ремінісценцій, а зосередився на осмисленні соціальних, моральних і політичних конфліктів свого часу. У своїх роботах він декларував неприйняття диктатури насильства і жорстокості, порушував питання про взаємовідносини особистості та суспільства, а також про життя людини в умовах прогресуючої технізації природного середовища.

Ще одним важливим кроком у становленні творчого середовища Кіровоградщини стало завершення на початку 1970-х рр. будівництва нового комплексу приміщень КХВМ художнього фонду УРСР, що включав столярні та художні майстерні. Уперше художники отримали можливість працювати у персональних майстернях. Це сприяло інтеграції до культурного життя міста творчої молоді – випускників спеціалізованих навчальних закладів, переважно уродженців сіл та районних центрів Кіровоградщини. Серед них – Олександр Логвинюк (Ленінградський художній інститут ім. І. Ю. Рєпіна), Сергій та Анатолій Шаповалови, Анатолій Янів, Віктор Перепічай, Віктор Френчко

(Київський художній інститут), Емілія Руденко, Анатолій Пунгін, Неля та Микола Фірсови, Микола Алексеев, Валерій Давидов, Володимир Плітін (Одеське художнє училище ім. М. Б. Грекова), Наталя Федоренко та Анатолій Дворський (Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва).

Ключовою подією в історії формування Спілки також стала виставка «Єлисаветград – Кіровоград. 1913–1988 рр.» до 75-річчя Першої міської художньої виставки, організована Кіровоградськими ХВМ Художнього фонду України разом з картинною галереєю (нині Кіровоградський обласний художній музей) та Кіровоградською дитячою художньою школою (заснована 1959 р).

У Кіровограді того часу склалися складні умови для популяризації мистецтва: місцева аудиторія була краще ознайомлена з роботами самодіяльних майстрів області, виставки яких організовувалися регулярно, ніж із творчістю професійних художників. Це пояснювалося насамперед відсутністю належного виставкового простору в місті, що значно обмежувало можливості для демонстрації їхнього доробку. Персональні та групові виставки місцевих митців, які проводилися в художньому салоні, не могли замінити широкоформатних експозицій, необхідних для повноцінного представлення творчості митців високого рівня. У цьому контексті подія 1988 року стала важливим етапом у розвитку мистецького життя регіону, відродивши традицію, започатковану ще на початку ХХ століття.

«Ця виставка, яка була розгорнута в приміщенні Картинної галереї, вперше надала можливість кіровоградським митцям створити масштабну, цілісну експозицію. 62 художники представили понад 250 творів у різних жанрах: живопис, графіка, скульптура та декоративно-ужиткове мистецтво. Думається, що притаманні кіровоградцям скептицизм та упередження щодо місцевого художнього життя похитнуться. Яскраві творчі особистості та твори, що заслуговують на увагу, є в Кіровограді!» – писав у вступній статті до каталогу виставки тодішній науковий співробітник Картинної галереї Володимир Босько.

Завдяки каталогу виставки можна отримати чітке уявлення про контингент художників та їх школи. Хоча більшість із них є уродженцями Кіровоградщини, професійну освіту вони здобули в різних навчальних закладах, зокрема в Одеському художньому училищі, Київському художньому інституті, Харківському художньо-промисловому інституті, Дніпропетровському училищі, Львівському інституті прикладного і декоративного

мистецтва та інших. Це, безперечно, зумовило формування різноманітних напрямків, стилів та шкіл.

Розширення виставкової діяльності стало важливим напрямом роботи голови Кіровоградських художньо-виробничих майстерень М. Надєждіна у зазначений період. Сподіваючись на консолідацію творчих митців та створення Кіровоградського відділення Спілки художників, він активно сприяв популяризації творчості місцевих художників.

Цікаво, що у 1989 році в Києві за підтримки Спілки художників України була презентована виставка творів уродженця с. Небелівка Новоархангельського р-ну Григорія Гнатюка (1951–2012) – митця із самобутнім світобаченням, творчість якого натхненна глибокою закоханістю в життя і побут українського села. Образи на картинах майстра неповторно поетичні, з рисами сакральності, а живописна мова постає своєрідним симбіозом європейського живопису ХХ ст. та українського космогенезу. «Гнатюк належить до тих українських художників, які прагнуть примирити національну культуру і сучасну цивілізацію», – зауважує в статті до каталогу виставки В. Босько (Каталог виставки Григорія Гнатюка).

У 1989 році в приміщенні картинної галереї також відбулася перша персональна виставка живопису Сергія Шаповалова, який на той час вже здобув визнання як майстер натюрморту та пейзажу, що вирізнялися його унікальною манерою письма. Протягом кількох років (1987–1989) він створив значну кількість творів у жанрі історично-побутової картини, застосовуючи самобутню авторську техніку. Більшість його робіт характеризуються монументальністю, масштабністю, колірною та емоційною напруженістю. Важливо зазначити, що, свідомо чи несвідомо, образи, черпнуті з глибин української культури, по-різному відобразилися у творах більшості кіровоградських митців: кожен з них знаходив свій автентичний спосіб вираження цих мотивів.

У другій половині 1980-х рр. у мистецькому просторі України з'являються нові імена художників Кіровоградщини, а саме: Федір Лагно з смт. Олександрівка, Володимир Товкайло з м. Світловодська, Володимир Кир'янов (1951–2017), Юрій Гончаренко та Андрій Надєждін з м. Кіровограда (нині Кропивницький).

У 1989 році група кіровоградських художників, до складу якої входили С. Шаповалов, М. Надєждін, В. Кир'янов та Г. Гнатюк, взяла участь у першому Міжнародному бієнале «Імпреза – 89» в Івано-Франківську. Ця міжнародна виставка художніх творів сучасного мистецтва, зокрема

живопису, скульптури та графіки, проводилася щодва роки з 1989 по 1997 рр. Учасниками першої виставки стали представники 17 країн та 8 республік СРСР – 205 митців із понад 400 претендентів, було представлено понад 700 творів із 3000 надісланих (Надеждін, 2019). Виставка завершилась виданням каталогу з роботами учасників і аукціоном із продажу творів сучасного мистецтва.

Таким чином, завдяки активній творчій діяльності кіровоградських митців наприкінці 1980-х рр. склались найсприятливіші умови для організації осередку Спілки художників України. В результаті, 29 листопада 1989 року, за наказом Голови правління Спілки художників України О. М. Лопухова №118 від 6 грудня 1989 року, на підставі Статуту Спілки художників СРСР (розділ III «Організаційні основи Спілки художників СРСР», п.13) та рішення Секретаріату правління Спілки художників України від 6 грудня 1989 року (протокол №87), було створено три нові організації – Рівненську, Хмельницьку та Кіровоградську (Надеждін, 2019).

У цей період завдання та цілі розвитку українського образотворчого мистецтва зазнали суттєвих змін, що зумовило значні трансформації в художньому житті досліджуваного регіону. Серед митців і мистецтвознавців розгорнулася дискусія про «національне в мистецтві», яка вплинула на переосмислення ролі сюжету та поняття теми в художніх композиціях. На виставках дедалі частіше домінували асоціативно-знакові твори, підпорядковані народній, релігійній або особистій символіці авторів, що відображала їхню індивідуальну систему образів і світобачення.

Творчість художників 1980-х і особливо 1990-х стала своєрідним духовним перегуком – відлунням праобразів української культури. Разом із тим, зберігало свої позиції реалістичне мистецтво класичного напрямку, яке документувало сучасність і узагальнювало її події та психологічні зміни. Зростала зацікавленість історичною тематикою, а також змішуванням жанрів, зокрема портрету на тлі натюрморту або пейзажу, натюрморту на тлі пейзажу тощо, що частково було пов'язано із появою приватних замовлень. У цьому напрямку працювали Олександр Логвинюк, Леонтій Орлик,

Віктор Перепічай (1944–2020), Анатолій Янев, Юрій Вінтенко, Любов Кир'янова, Лариса Яковлева, Олександр та Людмила Демиденки, Анатолій Кімнатний, Валерій Давидов та інші.

Висновки. У процесі дослідження історичних та культурних передумов формування Спілки художників Кіровоградщини, а також аспектів її культурної діяльності та творчих особливостей представників, вдалося досягти поставленої мети.

Аналізуючи тенденції формування та розвитку Спілки, з'ясовано, що передумови для її виникнення були достатньо міцними, незважаючи на складну політико-економічну ситуацію ХХ століття. Система організації художніх об'єднань була спадщиною радянської епохи, що не лише дозволяло, а й сприяло створенню подібних структур, про що свідчить досвід організацій ще з 1913 року.

Після завершення Другої світової війни на Кіровоградщині відновлюється культурне і мистецьке життя. Незважаючи на домінування радянської ідеології, художники намагалися уникати політичної тематики, зосереджуючи увагу на пейзажах, побутових сценах та історичних сюжетах місцевого характеру.

Дослідження взаємозв'язку діяльності Спілки з мистецьким життям міста та регіону дозволило виявити характерні риси творчості місцевих художників. Аналіз каталогів виставок 1980–1990-х років засвідчив зростання свободи у виборі сюжетів і напрямків у період «відлиги». Митці Кіровоградщини формували свої творчі підходи під впливом різних мистецьких шкіл, зокрема Одеської, оскільки здобували освіту в різних регіонах України. Це сприяло інтеграції різноманітних художніх традицій, взаємозбагаченню та розширенню творчих можливостей Спілки. У результаті в новому мистецькому середовищі сформувались унікальні риси, які відображають своєрідність місцевого степового колориту.

Оцінка впливу мистецьких об'єднань на культурний розвиток Кіровоградщини показала, що виставкова діяльність активізувалася після відкриття художнього салону з виставковою залою. Цей салон швидко став важливим мистецьким центром Кіровограда і продовжує відігравати значну роль у культурному розвитку регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барви Степу: каталог / авт.-укл. М. Надеждін, А. Надеждін, А. Хворост. Кіровоград, 2021. 150 с.
2. Каталог виставки Григорія Гнатюка: каталог / авт.-укл. В. М. Босько. Кіровоград, 1991. 30с.
3. Кіровоградщина у дзеркалі часу: Образотворче мистецтво: фотоальбом / авт.упор. А.М.Надеждін. Кіровоград, 2013 р.
4. Кіровоградщина у творах В. Федорова: альбом / авт.-укл. В. Петраков. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 184 с.
5. Митці степової України кінця ХІХ – початку ХХ століття. Авт. упоряд. І.Боса К. 2013. – 132 с.

6. Надєждін А.М. Історія мистецького становлення осередку професійних художників Кіровоградщини. *Кіровоградські читання: 2019 рік: тези доп.*, Кропивницький, 15 лютого 2019 р.
7. Єлисаветград – Кіровоград 1913-1988: каталог / авт.-укл. В. М. Босько. Кіровоград, 1988. 16 с.

REFERENCES

1. Barvy Stepu [Colors of the Steppe]: katalog / avt.-ukl. M. Nadiezhdin, A. Nadiezhdin, A. Khvorost. Kirovohrad, 2021. 150 s. [in Ukrainian].
2. Katalog vystavky Hryhoriia Hnatiuka [Catalog of the exhibition of Grigory Hnatiuk]: katalog / avt.-ukl. V. M. Bosko. Kirovohrad, 1991. 30s. [in Ukrainian].
3. Kirovohradshchyna u dzerkali chasu [Kirovograd region in the mirror of time]: Obrazotvorche mystetstvo: fotoalbom / avt.upor. A.M.Nadiezhdin. Kirovohrad, 2013r. [in Ukrainian].
4. Kirovohradshchyna u tvorakh V. Fedorova [Kirovograd region in the works of V. Fedorov]: albom / avt.-ukl. V. Petrakov. Kirovohrad: Imeks-LTD, 2013. 184 s. [in Ukrainian].
5. Myttsi stepovoi Ukrainy kintsia KhIKh – pochatku KhKh stolittia. [Artists of steppe Ukraine of the late 19th – early 20th centuries] Avt. uporiad. I.Bosa K. 2013. – 132 s. [in Ukrainian].
6. Nadiezhdin A. M. (2019) Istoriia mystetskoho stanovlennia osередku profesiinykh khudozhnykiv Kirovohradshchyny. [History of the artistic formation of the center of professional artists of the Kirovograd region] Kutsenkivskykh chytannia : tezy dop., Kropyvnytskyi, 15 liutoho 2019 r. [in Ukrainian].
7. Yelysavetgrad – Kirovohrad 1913-1988 [Yelysavetgrad – Kirovohrad 1913-1988]: katalog / avt.-ukl. V. M. Bosko. Kirovohrad, 1988. 16 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025
 Дата публікації: 30.12.2025